

A MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁS ERDÉLYBEN

SZABÓ T. ÁDÁM

Benkő Loránd professzor többször és több helyen is megemlékezik arról, hogy nyelvjáráskutatásunk iránti érdeklődését 1940 és 1944 között a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékének Szabó T. Attila irányította lejegyzési gyakorlatai keltették föl benne. Így, közvetve első komoly magyar diakrón nyelvi rétegzéseinket leíró szakkönyvünk, a Magyar nyelvjárástörténet (Budapest 1957) keletkezéstörténete végső soron a háború alatti kolozsvári négy magyar esztendőre nyúlik vissza. Bizonyosan azonban még messzebbre is, hiszen a magyar nyelvjárástannak Erdélyben másfél évszázadnyi hagyománya van.

1. Előzmények. Kriza János Vadrózsák című székely népköltési gyűjteménye, Kolozsvár 1863. Külön is ki kell emelni e munka VI. részét, tájszótárát (l. Szabó T. Attila, Kriza János és a Vadrózsák nyelvjáráskutatásunkban, in: Kriza János. Antal Árpád, Faragó József és Szabó T. Attila három tanulmánya. Kolozsvár 1971:177–232).

A nagy Magyar tájszótár I–II. (Budapest 1893–1901) annak a Szinyei József professzornak (1857–1943) szerkesztésében jelent meg, aki az 1872-ben alapított kolozsvári magyar egyetemen tanított (vö. A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben, Szerk. Barabás Béla és Joó Rudolf. Magyarságkutató Budapest 1990).

2. Folytatás. 1920-ig nagylélegzetű tudományos terveket sikerült részben megvalósítaniok, részben beindítaniok nyelvjáráskutatóinknak (l. idézett Magyar tájszótár és Horger Antalnak a Magyar Nyelv c. folyóirat 1. számában közölt írását a székely nyelvjárássok fölosztásáról (Budapest 1905:446–454).

A legkeletibb magyarságot, a moldvai csángó-magyarokat — századunk elejéig — meglehetősen mostohagyermekként kezelték kutatóink. Az első és mindmáig utolsó tüzetes csángó nyelvjárási szótárt finn kutató, Yrjö Wichmann állította össze. 1906/1907-ben járt a moldvai csángó-magyarok között. Szabófalván gyűjtött, s értékes megfigyeléseket rögzített a többi moldvai magyar és vegyeslakosságú falu nyelvhasználatáról és vallási megoszlásáról is. Az 1907-es nagy moldvai parasztlázadást követően a Brassó melletti lutheránus magyarok között, Hétfalu falvaiban gyűjtött tovább (l. Yrjö Wichmanns Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst Grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi

Kannisto Helsinki 1936). E könyv előszava igen értékes megfigyeléseket tartalmaz Moldva beolvadófélben lévő magyarságáról. A finn tudós levelezését (mely a csángókra vonatkozó anyagot is tartalmaz), unokája, Irene Wichmann a Finnugor Társaság megbízásából dolgozza fel.

1990-ben valószínűleg kb. 150 000 moldvai csángóval számolhatunk, akik magukat jórészt katoliknak nevezik (így!), azaz görögkeleti román eredetű környezetükkel szemben ők eredetileg katolikus magyarok. 70–80 000 moldvai csángó még meglehetősen jól beszél magyarul, csupán igen régiesen (l. Szabó T. Attila, Kik és hol élnek a csángók? In: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III. Bukarest/Kolozsvár 1972:122–131 és Domokos Pál Péter, A moldvai magyarság. Csíkszereda 1931. valamint Benda Kálmán (szerk.), Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1–2 köt. Budapest 1989. vö. még *Hungarologie und Finnougristik in Siebenbürgen*. In: *Ural-Altäische Jahrbücher*. Wiesbaden 1973/45:244–248 és Balla György Szabó T. Attila vázлата alapján készített részletes térképével In: Új Erdélyi Múzeum. I. évf. 1–2 füz. Budapest 1990:232).

3. Veszélyben. A moldvai csángók beolvasztása igen előrehaladott: a román köznyelvvé vált számukra, a magyar visszaszorult a családba az ún. intimnyelv szintjére (a fogalomra ld. *Sprache als Identitätsstiftender Faktor in Rumänien*. In: *Entstehung von Sprachen und Völkern*. P. Sture Ureland kiadásában. Tübingen 1985:235–245 és K. Lengyel Zsolt, Hozzászólás a csíksomlyói búcsú kérdéséhez In: Új Erdélyi Múzeum. I. évfolyam 1–2. füzet. Budapest 1990:76–79). Gyakran a nagyszülők sem értik meg unokájuk beszédét, hiszen a kisgyermek nem anyanyelvű iskoláztatásuk folytán eltávolodnak saját családjuktól. Hasonló jelenségeket elvéve a felvidéki magyarságnál is megfigyelhetünk (l. A hűség nyelve. Pozsony 1987. és *Annales (Linguistica)* XIX. Bp. 1988:290).

Csűry Bálint és Szabó T. Attila a második világháború előtt gyűjtöttek és közöltek már nyelvjárási anyagot Moldvából. 1940–1944 között kolozsvári ill. debreceni kutatók nem folytathattak nyelvjárásgyűjtő tevékenységet a moldvai csángók között. Csűry 1941-ben meghalt, Szabó T. Attila 1940-ben átvette a kolozsvári magyar nyelvészeti tanszék irányítását. Tanítványaival, Márton Gyulával és Gálffy Mózessel Kalotaszegen gyűjtött (l. alább).

4. Remény és kiábrándulás. 1945 márciusától — ill. hivatalosan az 1947-es párizsi békétől Észak-Erdélyt, s így Kolozsvárt is újból Romániához csatolták. Az 1945–47 közötti viszonylagosan demokratikus és többé-kevésbé kisebbségbarát parlamentáris monarchia éveiben megkezdődött az újabb tervezetés a moldvai csángó-magyarok hagyományörző nyelvi kincsesházának föltérképezésére. 1949 és 1962 között 92 moldvai magyar településen Szabó T. Attila irányításával, megkezdődött a moldvai csángó nyelvjárások

900 kérdést felölelő nyelvatlaszának gyűjtőmunkája. 300 fonetikai, morfológiai és szintaktikai kérdést tartalmazott a kérdőív, s 12 mintaige teljes igergozási rendszere is szerepelt a kérdések között. Az 1962-ben már összegyűjtött és megrajzoltatott Moldvai Csángó Nyelvjárási Atlasznak egyetlen minden kutatópontot felölelő térképlapja jelenhetett meg. Csupán Márton Gyulának sikerült a Kriterion Könyvkiadónál megjelentetnie A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai című (Bukarest/Nagyvárad 1972) munkájában egy részletes csángó településtérképet. Ekkorra azonban már a 92 települést felölelő és 1962-ben már megrajzolt térképeket 40 településnyi pont-hálózattal újra kellett rajzoltatni, s csupán így jelenhetett meg Romániában is néhány térkép a moldvai csángó-magyarország nyelvéről (l. Gálffy Mózes: A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. In: NylrK 1964/8:157-167 + 4 térkép.

5. Csángó sors. Nyelvjárásban írt verset és prózát, s Petőfi nyelvének bűvkörében élt a moldvai csángó-magyarok mindmáig egyetlen nemzetközileg is ismert műköltője: Lakatos Demeter (1911-1974). Nyelvi és helyesírási szempontból különösen érdekes életművet hagyott hátra. Soha egyetlen magyar osztályt nem végzett, s mégis mind Magyarországon, mind pedig a nyugati magyarság körében és peremvidékeinken olvassák. Őt tekinthetjük a nyelvjárásban írott magyar vers első átütő sikerű képviselőjének peremvidékeinkről (vö. Lakatos Demeter: Csángó strófák. Szerk. Hajdú Mihály ELTE/BTK Budapest 1986. E kiadvány nagymértékben segítette a további kutatásokat vö. Nyelvi útmutató Lakatos Demeter verseihez In: Lakatos Demeter, Csángó strófák. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Bern 1988. és Viertes Internationales Symposium "Uralische Phonologie" 4.-8. September in Hamburg. Thesen zu den Vorträgen und Referaten herausgegeben von Wolfgang Veenker. Hamburg 1989:173-178).

Gazda József kovásznai kutató igen értékes szöveggyűjtésekkel mindhárom moldvai csángó nyelvjárást felölelő nyelvi anyagot rögzített hangszalagra. Hát én hogyan siratnám címen több száz lapnyi északi-, déli és székelyes csángó szövegközlése, mind lexikológiai, mind pedig mondattani és ritmikai vizsgálatokra nemenkénti és nemzedékenkénti fölbontásban is igen alkalmas. Jó példa e gyűjtőnk munkája arra, hogyan lehet nyelvileg értékes anyag egyben szociológiailag is hallatlanul izgalmas, új csapásokat törő közlés. Könyvének fölépítése: Bevezető. 1. A csángók helyzete, helye, lakterületük. 2. Századelő, gyermekkor. 3. Az első verekedés (első világháború). 4. A fényes csillagot legjobban szeretem. Élet a két világháború között. Fiatalkor. 5. Délig feketében, délután fehérben. A második verekedés (világháború). 6. Még a fák is meg vótak száradva. Felnőttkor a világegés

után 1945–1960 7. Eljött, mint a víz reánk. A régi életforma végső szétzúzása 1961–1962 8. Ha neki édes vót, nekem édesebb vót. Öregkor, pusztuló értékek, pusztuló nyelv 1963–1989 9. Születő reménység. A forradalom és az azt követő hónapok. 10. A lét küszöbén. Visszatekintés az életre. Halál. A nevek előtti számok a kéziratban a tájegységeket jelentik. 1. északi 2. déli 3. székely-csángó. A kétbetűs névjegy Gazda József szövegközlésében férfit jelöl (EJ, KA), a hárombetűs asszonyt (CsBM), ha a harmadik betű X, akkor leányt. E könyv kiadásra vár.

6. Be kell gyűjteni minden szót. A román nyelvöldrajzi kutatások Erdélyben — elsősorban Sexil Puscariu, Sever Pop és Emil Petrovici — tevékenysége folytán — a két világháború között igen magas színvonalat értek el és ez pozitívan hatott az ilyen jellegű magyar kutatásokra is, így a Kolozsvárott 1944-ben Márton Gyula, Gálffy Mózes és Szabó T. Attila szerkesztésében megjelent a „Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből” (Erdélyi Tudományos Füzetek 181.sz.) című kiadványra is. A kutatópontok között a kolozsvári Hóstát és Kolozsmonostor is ott voltak. Az utóbbi városrészből a háború alatti négy magyar esztendő idején is román nyelvi adatok kerültek elő. Mindkét városrészt, amely egy-egy erdélyi magyar ill. román falu hangulatát őrizte, bulldózerrel törölték el a föld színéről. A megsemmisülés sorsára jutott a zsidó vallású székely Bözödújfalú is (vö. Kovács András: Vallomás a székely szombatosok perében. Kriterion Bukarest/Kolozsvár 1981), mielőtt valaki tüzetesen foglalkozott volna nyelvjárásával. Ceausescu vörös fasizmusa csupán folytatta barna elődjének szellemében pusztítását, a falu fizikai megsemmisítését.

A második világháború után a magyar történeti nyelvjárástani kutatásokkal Szabó T. Attila és munkatársai, e jelenkori anyag gyűjtésével és földolgozásával pedig Márton Gyula, Gálffy Mózes és tanítványaik foglalkoznak. 1955-ben indulnak meg Szabó T. Attila vezetésével a Román Tudományos Akadémia kolozsvári részlegén A romániai magyar nyelvjárások atlaszának munkálatai (132 falusi és hét városi településen). A hatalmas anyagot hallatlan munkabírással Muradin László jóformán egymaga gyűjti össze. A gyűjtött anyag nagyságrendjét jól érzékelteti az a tény, hogy csupán 1962-ig mintegy 280 000 nyelvtérkép-adat gyűlt össze, 1:5 arányban nyelvtani és szöföldrajzi jelenségek (l. Szabó T. Attila, Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének feleútján túl. Megjelent az Anyanyelvünk életéből c. Kriterion-kötetben. Bukarest/Kolozsvár 1970:513–546). A végső eredmény adatokban félmillióhoz közelít. 3379 kérdésre kapott 139 településen választ Muradin László. A magyar irodalom vagy a magyar tudományos élet nagyjainak szülőfalui, így Apáca, Zágón, Nagyszalonta, Érmindszent és Egri (Csüry Bálint faluja) kutatópont.

7. Nyelvföldrajzi térképeink és szótáraink. A hetvenes évek közepére A romániai magyar nyelvjárások atlasza munkatérképeken már készen volt, az aranykornak nevezett diktatúra azonban csupán annyit engedett meg, hogy a munkálatokról a kutatók beszámoljanak, egyetlen térképlap sem jelenhetett meg. Így aztán Szabó T. Attila és Muradin László megkezdte a már térképeken meglévő anyagot szótárrá szerkeszteni. Közben félhivatalosan azzal indokolták meg e változtatást, hogy a nyelvatlaszok kora lejárt, s különben is jóval modernebb földolgozási mód a nyelvföldrajzi szótár.

A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának munkálataival párhuzamosan hasonlóan fontos és alapos nyelvföldrajzi gyűjtő- és kutatómunka folyt a Székelyföldön, elsősorban Csík, Udvarhely, Gyergyó és Háromszék területén, valamint az aranyosszéki (korábban székely, de most a Székelyföldön kívüli) területeken. Az előbbi munkálatok Gálffy Mózes és Márton Gyula nevéhez fűződnek, az utóbbit Muradin László egyedül végezte.

Több sikertelen romániai próbálkozás után (vö. Gálffy Mózes–Márton Gyula, Mutatvány „Csík és Gyergyó tájnyelvi atlaszá”-ból NyLrK. Kolozsvár 1957/1:63–74 + 26 térképmelléklet) a székelyföldi gyűjtés végülis Budapesten jelent meg Kiss Jenő szakavatott szerkesztésében (l. Gálffy Mózes–Márton Gyula, Székely nyelvföldrajzi szótár (Budapest 1987). E munka — igen következetes szerkesztői elvei révén — legszínvonalasabb nyelvjárási tájszótáraink közé tartozik (vö. Imre Samu, mércét állító Felsőöri tájszótárával, Budapest 1973. és Penavin Olga–Matijevics Lajos, Székely szójegyzékével, Újvidék 1980.).

A hetvenes évek elejére már olyan fiatalabb kutatók is jelentkeztek, akik a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékén komoly szakképesítést szereztek. 1971-ben jelentette meg Vöő István a Brassó melletti Hétfalu Nyelvjárási Atlaszát. E sokszorosított, igen kis példányban kiadott kötet a magyar, a román és a német nyelvterület metszéspontján 7 magyar település 276 nyelvi jelenségének térképlapját tartalmazza, azaz 1932 nyelvjárási adatunkat.

8. Román és német hatás. A nyelvjáráskutatások területét is érintő interferenciakutatást Erdélyben a második világháború után meglehetősen erőltették. Majd minden hivatalosan komolyan támogatott és meg is jelentett munka a román nyelvjárások magyarra gyakorolt hatása irányában folyt (történeti vagy jelenkori anyagon végzett kutatások ilyen jellegű eredményeit többször is közölték a kolozsvári magyar nyelvészek). A legalaposabb, európai színvonalon álló könyv e témakörben Márton Gyula, Péntek János és Vöő István: A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai c. a Kriterion könyvkiadó gondozásában Bukarestben/Kolozsvárt 1977-ben megjelent

munkája. A 469 lapnyi kötet 4243 címszót tartalmaz, komoly elméleti bevezetője, magyar–román helységnévjegyzéke és román–magyar szótutatója is van. A német hatással Binder Pál és Nagy Jenő foglalkozik.

A magyar–román nyelvi hatás főneveket érintő fölmérését Kis Emese kolozsvári romanista végezte el (strukturalista alapon). Könyve: *Incaadrarea substantivelor de origine maghiara in sistemul morfologic al limbii romane* (Bucuresti 1975) igen jó, s méltatlanul mellőzött elemzés (a románba bekerült magyar főnevek beilleszkedési módjairól szól. Tudomásom szerint e kötetről a Magyar Múzeumban jelent meg először magyar nyelven ismertetés (MM Budapest 1991/1–4).

1979-ben jelent meg a bukaresti Kriterion Könyvkiadó szerkesztőinek szakavatott gondozásában Zsemlyei János, *A Kis-Szamos vidéki magyar táj-szólás román kölcsönszavai* c. munkája, mely Alsótök, Boncida, Bodonkút, Csomafája, Fejérd, Fodorháza, Felsőtök, Gyalu, Györgyfalva, Kide, Kisbács, Szamosköblös, Kérő, Kisiklód, Kendilóna, Kajántó, Kolozsvár, Kolozsvár-Hóstát, Felsőlóna, Ördöngösfüzes, Kolozspata, Szék, Szászfenes, Szamosfalva, Szamosújvár, Visa és Válásút magyar lakosságának román jövevény-szóanyagát vizsgálja meg a szókészlet, a jelentés, a hang- és alaktani vonatkozások kérdéskörében. Nem kerültek be olyan kutatópontok e területről, ahol már csak szórványmagyarok találhatók: Kisesküllő, Kecsed, Girolt, Ormány. Zsemlyei János, Vöő István, Faragó József, Szász Lőrinc és Jagamas János kitűnő szövegközléseit a magyarországi egyetemi nyelvjáráskutatók kiképzésében is jól hasznosíthatjuk (1. Hajdú Mihály–KázmérMiklós: *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Budapest 1974:262–287).

9. Szellemi önvédelem nyelvi múltunk ismerete révén. A történeti szó-kincsbéli kölcsönhatások fölmérésére Kolozsvárott Szabó T. Attila és munkatársai vállalkoztak. Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár 1–4. köteteinek (Kriterion Könyvkiadó Bukarest/Kolozsvár 1975–1984) szerkesztésével párhuzamosan haladt az Erdélyi Magyar Nyelvjárások Feudalizmuskori Román Kölcsönszavait földolgozó tervmunka. Ennek könyvalakban megjelenő eredménye a Kriterion könyvkiadó gondozásában a közeljövőben várható (a gombamódra megsaporodott napisajtó Erdélyben most igen sok nyomdai kapacitást leköt, így nem biztos, hogy még ezévből forgathatjuk e kiadványt). A munkálatokban B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc és Zsemlyei János vettek részt, s Szabó T. Attila hatalmas, mintegy ötmillió magyar nyelvtörténeti adatot felölelő szótára és hozzávetőlegesen 800 000 történeti helynév átfésülése révén állították össze e kötetet. Mind a SzT-nak, mind pedig más nyelvészeti jellegű kiadványoknak szakavatott szerkesztője Szilágyi N. Sándor, aki nem csupán hallatlan munkabíráásával, jó szakmai fölkészültségével szerzett érdemeket, hanem emberileg is megállotta a legnehezebb időkben a helyét.

(Szabó T. Attila halálakor a bukaresti Hét számára írt megemlékezését teljes egészében cenzúrázták, akárcsak korábban más, hasonló szellemben fogant Szabó T. Attila cikket, így az 1946-ban írt Anyanyelvünk címűt, melyet a Magyar Múzeum c. folyóirat jelentet meg először Budapesten 1991/1-4).

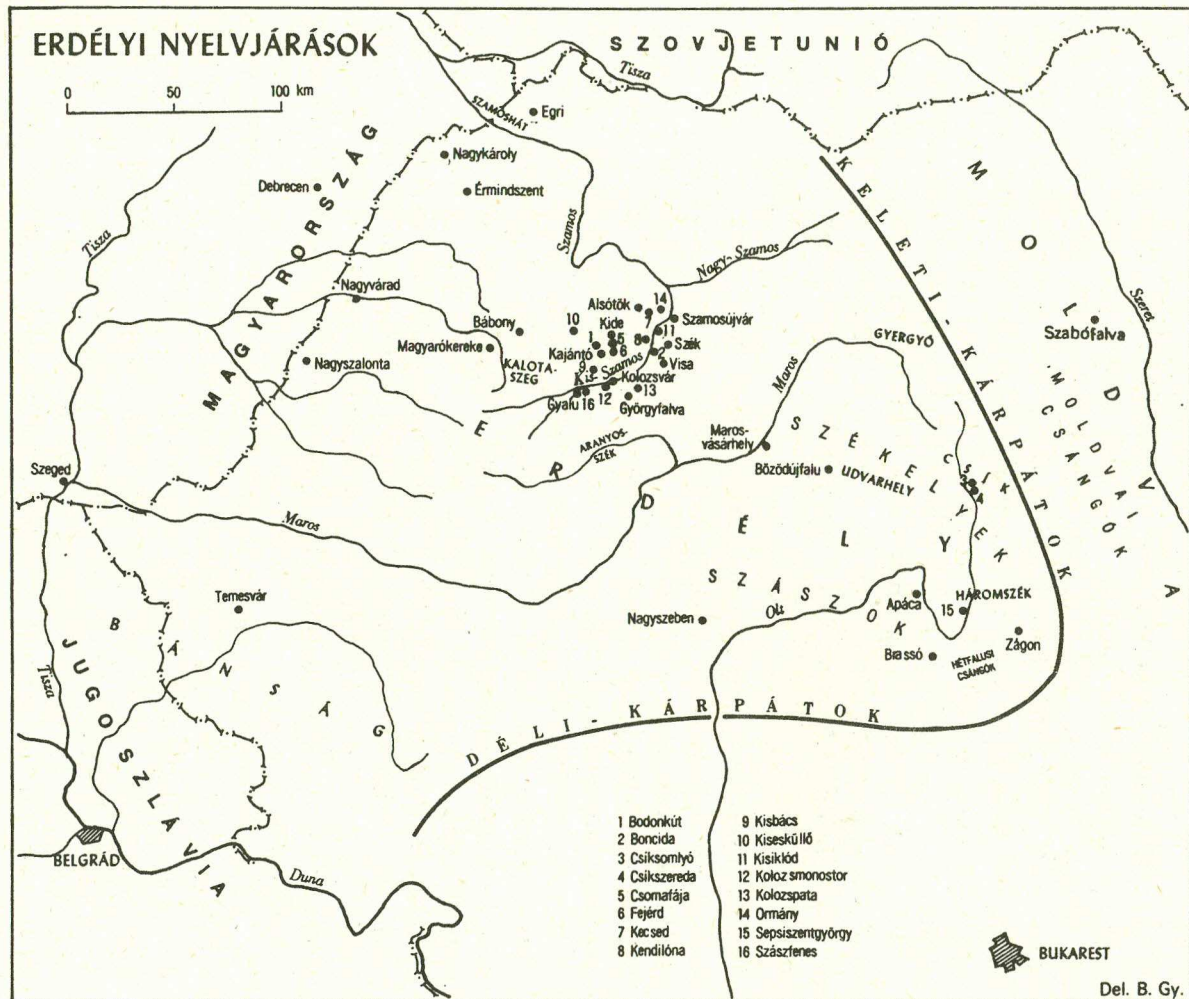
11. Különböző szakterületek együttműködése. Természetbúvár és nyelvjárskutató közös munkája révén két könyv született (l. Szabó Attila-Péntek János, az Ezerjófű c. etnobotanikai útmutató Kolozsvár 1976 és az Szabó T.E. Attila-Péntek János, Ember és növényvilága. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete (Bukarest/Kolozsvár 1985). Péntek János, A kalotaszegi népi hímzés szókincse (Bukarest/Kolozsvár 1979) címen jelentetett meg önálló munkát. Külön ki kell itt emelnem a kolozsvári magyar tanszék második világháború után végzettjeinek komoly néprajzi értékű szakszókincsgyűjtését (ezek egy részét Budapesten, így Bura László munkáit Hajdú Mihály az ELTE Magyar Nyelvi Tanszékének kiadványso-rozataiban közli).

12. Nyelvjárási rendszereink sajátosságai. Kalotaszeg nyelvjárási jelenségei szempontjából is igen jól földolgozott terület: a Kriterion könyvkiadó kolozsvári nyomdájából került ki Vámszer Márta elemzése: A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere (Bukarest 1972:199), Lakó Elemér, A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó rendszere (Bukarest 1974:151) és B. Gergely Piroska, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere (Bukarest 1977:162). Európai színvonalon áll Márton Gyula, Igetövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban (Kolozsvár/Bukarest 1974:286) c. példaadó munkája, Teiszler Pál, a nemrég elhunyt kiváló nyelvjárskutató, A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó-rendszere (Bukarest/Kolozsvár 1973), Vöő István pedig A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzórendszere (Bukarest/Kolozsvár 1975) címen közölnek értékes, német-magyar-román interferenciakutatásokban jól hasznosítható nyelvi anyagot.

Az erdélyi nyelvjárskutatásunk jövőbeli sorsa jórészt attól függ, hogy egyrészt lesz-e a mintegy kétmilliós romániai magyarságnak elegendő ereje kiharcolni anyanyelvén Bolyai Egyetemét, másrészt az erdélyi magyarok hogyan viszonyulnak Európához, s anyaországukhoz, az pedig hozzájuk. Meggyőződésem, hogy Benkő Loránd tudományosan elfogulatlan könyvei, toleranciát sugárzó szemlélete ismertté válnak majd azokon az erdőelvi tájakon is, ahová az utóbbi évtizedek Ceausescu fémjelezte nemzetiszocialista szemléletének idején egyre ritkábban jutott el Budapestről a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvjárások.

ERDÉLYI NYELVJÁRÁSOK

0 50 100 km

1 Bodonkút	9 Kisbács
2 Boncida	10 Kisesküllő
3 Csíksomlyó	11 Kisiklód
4 Csíkszereda	12 Kolozsmonostor
5 Csomafája	13 Kolozspata
6 Fejérd	14 Ormány
7 Kecsed	15 Sepsiszentgyörgy
8 Kendilóna	16 Szászfenes

BUKAREST

Del. B. Gy.